

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

Copyright © 2023, Dušan Miklja
Copyright © 2023 za ovo izdanje Vulkan izdavaštvo

ISBN 978-86-10-04896-4

Ova knjiga štampana je na prirodnom recikliranom papiru od drveća koje raste u održivim šumama. Proces proizvodnje u potpunosti je u skladu sa svim važećim propisima Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije.

Dušan Miklja
ISTRAGA O
NEPRILAGOĐENIMA

VULKAN
IZDAVAŠTVO

Beograd, 2023.

U dubini ne postoje koreni. Postoji samo iskorenjeno.

Ugo Muhika

PROLOG

Vek

*Pupiče još pupoljci bez broja
I zelenilo u jeku.
Al' slomljena je kičma tvoja,
Moj divni jadni veku.
Besmislena osmeha gledaš
Unatrag, surov i slab,
Kao zver gipka nekad,
U svoj zverinji trag.*

Silentium

*O nebo, nebo, tebe ću da snevam!
Ne može biti da si oslepelo,
Dogore dan, ko stranica bela:
Malčice đima i malo pepela!*

Osip Mandeljštam

I

ODRASTANJE
BEZ POSREDNIKA

*Hrabrosti se nisam učio od ljudi,
Nju izučih samo kljuse gledajući
Sretali smo često kljuse oljušteno
Njemu kičmu lome svakog novog dana
Razdiru mu usne svakog novog dana
Ono samo stenje kao osuđeno
Ali je u brazdi već od jutra rana.*

Jeromonah Roman

Istragu o neprilagođenima započeo sam u detinjstvu. Istini za volju, to i nije bila istraga u pravom smislu te reči. Pre se može opisati kao naslućivanje nesvakidašnjih pojava koje su se tih godina gomilale neuobičajeno učestalo. To što sam ih zapažao, ne pripisujem vidovitosti, ni posebnom daru koji me je izdvajao od drugih, već više slučajnim, i čak neželjenim okolnostima. Za razliku od druge dece, nisam nikoga imao da me podučni prilagodljivosti. Otac je bio daleko u zarobljeništvu u Nemačkoj, a posle oslobođenja bio je u zatvoru i u logoru na Golom otoku. Ni majka nije imala vremena da se bavi mnome, jer je danonoćno sedela za šivaćom mašinom. Vezla je da bismo se prehranili. Bio sam potpuno prepušten sebi.

Sa životom sam se – kako iz toga proizilazi – nosio potpuno sam, bez ičije pomoći. Možda tome mogu da zahvalim za izoštre-niji vid – za uočavanje neobičnih pojava na koje sam se obrušavao kao grabljivica na plen skriven u travi. Ili sam se pak klonio

njih iz straha i opreznosti. Ma koliko to patetično zvučalo, tražio sam – više nagonom nego razumom – načine da opstanem. Da se – kao i svi drugi – pridružim većini. Ne da joj se potčinim. Samo da se prilagodim. Moj uspeh je u velikoj meri zavisio od izoštrenog vida. Od sposobnosti da prepoznam pojave koje će mi u toj nameri pomoći ili odmoći. Zašto mi je toliko stalo do toga? Zato što sam očajnički žudeo da pripadam... društvu u školi, bandi u kraju, bilo kome, najzad, ko bi mogao da mi pomogne. Da me zaštiti. Ne samo od nasilja već i od samoće.

Reći ćete: imao si porodicu. Ali imati porodicu i biti s njom nije isto. Majka nije imala vremena ni za šta drugo osim za danonoćni rad. Oca, koji je bio u zarobljeništvu, mogao sam samo da zamišljam. Ni to sa sigurnošću. Da bih ga prizvao u sećanje, morao sam da posežem za retkim fotografijama, koje smo u kući čuvali kao najveću dragocenost.

U detinjstvu, naravno, nisam mogao da znam da sam i sâm pripadao neprilagođenima još u majčinoj utrobi. Za razliku od druge dece, koja su se već po rođenju prilagodila – kao krupno i glavato novorođenče – umalo nisam ubio majku na porođaju. To što je u početku bilo samo naslućivanje, preraslo je u istragu koja se odrastanjem neprestano širila. Sa sticanjem novih saznanja, povremeno je čak ličila na raskošni vatromet, u kojem se rakete rasprskavaju u hiljade svetlucavih iskrica.

Nepriлагоđenih je bilo posvuda. Među otpadnicima od zakona i reda, ali i među mučenicima i pravednicima. I jedni i drugi imali su nešto zajedničko. Pripadali su buntovničkom soju

koji je – bez raskidanja veza s prošlošću – utirao put novom pre-vratničkom dobu. Uprkos takvoj – bez precenjivanja – važnoj ulozi, za neprilagođene nije bilo razumevanja. Ni saosećanja, ni samilosti. Čak ni u *Rečniku srpskohrvatskog književnog jezika*, koji ih sa neskrivenom netrpeljivošću autora opisuje kao osobe koje se „ne mogu prilagoditi“, niti su u stanju da svoje ponašanje „podeše prema običajima sredine u kojoj su“. Sa okrutnošću, koja uveliko prevazilazi uobičajenu lingvističku strogost, u istom rečniku se zaključuje kako je „najteskobnija samoća čoveka ona duhovna, što nastaje od njegova neprilagodljivog karaktera i neprilagodljiva mišljenja“. Tako posmatrano, i za sebe mogu reći da sam bio neprilagođen i pre nego što sam ugledao svetlost dana. Još kao zametak. To što sam s mukom došao na svet, što sam jedva izmilio iz majčine utrobe, utisnulo mi je za ceo život obeležje neprilagođenosti. Nije to bio žig koji se usijanim železom nanosi na kožu govečeta, ali sam – i bez vidljivog traga – bio označen kao neko ko „svoje ponašanje ne podešava prema običajima sredine u kojoj je“.

Priča o kapi jeste još jedno rano svedočanstvo o mojoj neprilagođenosti. Mogao bih da napišem poduži esej o njoj. Ne o kapi kao odevnom predmetu koji štiti od hladnoće dvadeset odsto nezaštićene kože glave. Nije to njena jedina svrha. Postoje i cilindri, filcani šeširi, krznene kape, kao statusno obeležje u istoj meri kao što su to kačketi i beretke manje imućnih. Po vrsti kape prepoznaju se i zanatski esnafi i rodovi vojske.

Ništa od toga nisam imao na umu kada sam razgrtao univerzum pokrova za glavu. Nisam ga, drugim rečima, doživljavao ni kao odevni predmet ni kao statusno obeležje. Više kao simbol poniznosti i pokornosti. Mislim pre svega na đačke i vojničke kape, koje nisam podnosio. Umesto na glavi, nosio sam kapu u ruci. Najpre u školi, a potom – više godina kasnije – u vojsci, kako u našoj, tako i u snagama Ujedinjenih nacija, koje su čuvale mir na Sinaju. O tome svedoče sačuvane fotografije na kojima sam među đacima, a kasnije i među vojnicima, bio jedini gologlav.

Kako su to trpeli učitelji i upravitelji u školi i starešine u vojsci, zaista ne znam. Možda su i sami bili zbunjeni. U nedoumici šta da čine, jer moje ponašanje nisu mogli da pripišu neposlušnosti, a još manje buntovništvu. Više neprilagođenosti, sasvim pristojnoj, uostalom. Nepriklanjanju (to sam skrivao duboko u sebi) ustaljenim društvenim obrascima. Nепristajanju da se poistovetim – tada sam to samo naslućivao – sa *čovekom-masom*.

Da je to što sam se pred učiteljima u školi i starešinama u vojsci pojavljivao sa kapom u ruci umesto na glavi imalo upravo takve pobude, potvrđivalo je i moje ponašanje, koje je takođe bilo izvan ustaljenih pravila i običaja. Umesto da u susretu sa starešinama snažno lupim potpeticama i oglasim se gromko kao svi ostali, od mene su mogli da čuju samo uljudno *dobar dan*. Nije to bio čin prkosa ili otpora. Više pritajena pobuna protiv nametnutih pravila. Nisam sebe mogao da nateram na to da – kad god sretnem nekog *zemaljskog* ili *nebeskog boga* – iskačem

iz sopstvene kože. I da se – kada njegova pojava mine – vratim u sopstvenu. Bili su to nesumnjivo znaci neprilagođenosti. Ne jedini, nažalost.

Dok je većina mojih vršnjaka pisala desnom rukom, ja sam pisao levom. Nastojanje majke da me odvрати od navike koja odudara od uobičajenog ponašanja samo delimično je urodilo plodom. Naučio sam – bolje reći bio sam prisiljen da pišem desnom rukom, ali sam loptu – i to vešto – šutirao levom nogom. Majčin pokušaj da me sasvim razdvoji od *leve strane sveta* doneo mi je neočekivanu korist – kod školskih drugova i dece u kraju, zamah na fudbalskom terenu doneo mi je veći ugled i od lepog pisanja.

Da sam – kako iz toga proizilazi – već samim rođenjem pod tim znacima sudbinski opterećen, naslućivao sam još u detinjstvu, a u to sam se i uverio provlačeći se od kuće do škole mravljom stazom. Osećanje osujećenosti poticalo je najviše iz odsustva prostora. Ionako sputan pretovarenom đlačkom torbom, s jedne strane me je pritiskala neravna trbušasta kaldrma, po kojoj su tandrkala zaprežna kola i tek poneko sipljivo vozilo, a s druge drvena taraba koja se nadnosila nada mnogom kao čudovište iz bajki. Gledao sam samo ispred sebe, ne osvrćući se ni levo ni desno, i to sa jedinim ciljem – da se dočepam školskog dvorišta i kakve-takve sigurnosti. Tu sam već, čekajući na zvono za ulazak u učionice, jurcao, menjao putanje, ne tako hitro kao lastavice, ali konačno nesputan.

Za moj uzrast – svakako prerano – otkrio sam da je ljudskoj prirodi više svojstveno kretanje nego mirovanje. Pod uslovom da je slobodno. Da nije sabijeno u marševski korak kao pojavni oblik totalitarizma. U detinjstvu sam to samo predosećao. Još je, uostalom, bilo rano da slutnje o tome svrstam u izvesnosti. Nisam, najzad, imao ni najmanju predstavu o značenju pojma intuicije ni o značenju pojma totalitarizma.

U to vreme sam i slobodu kretanja i njena ograničenja upijao jedino kroz kožu. Ako je prostrano dvorište dopuštalo da se igra razmahne, školska zgrada je – već na ulazu – nametala obavezu da stanem u vrstu. Odvrćala me je i veličinom, koja je strmim krovom i šiljkastim izraslinama više pristajala srednjovekovnom zamku. Hladnoća popločanih hodnika sa zidovima oblepljenim zdravstvenim poukama – maltene higijenskim katehizisom – učinila je da u učionicu ulazim kao u hram božji, i to isto onako kako sam došao do nje mravljom stazom.

I pre nego što je nastava počela, dobio sam prvu lekciju o tome da će sputavanju i podučavanju biti posvećena podjednaka pažnja. Da mi neće biti dopušteno da sâm biram ono što želim i do čega mi je stalo. Da će o tome odlučivati učitelji i svi drugi nadređeni, čijim ću zapovestima morati da se pokoravam. Vaspitači koji su se starali o đacima bili su zbog toga u mojim očima veći od svoje prirodne veličine. Za mene su oni bili kao grčki bogovi. Upravitelj je – možda zbog gustih veđa – najviše ličio na Zevsa od kojeg sam, od svih bogova o kojima smo učili

u školi, najviše strahovao. Ništa manje nisam se plašio ni učitelja koji se po strogosti nije razlikovao od upravitelja.

Mravlja staza, nažalost, nije se završavala pred vratima škole. Otkrio sam to kada sam po završetku časova istraživao sve njene tajne. Ako su u učionici punoj đaka bile manje vidljive, u opusteloj zgradi bile su uznemiravajuće. Najviše zbog toga što su – posle dečje cike i vriske – u sablasno ispražnjenoj učionici odjekivali jedino koraci. Dok sam koračao ledenohladnim hodnicima, trzao sam se i na najmanji šušanj. Ne bi me začudilo da iz tamnih budžaka iskoče skrivena strašila. Da se pojave duhovi. Da me napadnu utvare. Ako su već iskušavale monahe i pustinjake, mučenike i svece, zbog čega bi mene poštedele? Već ionako uskomešane svesti, pretrnuo sam od te pomisli. Možda i zbog veličine opustele zgrade koja se bez đaka redovno preobražavala u zamak, u čijim sam prostranim odajama bio sasvim sćućušan, ne veći od mrava. Za razliku od insekata koji zbog posvećenosti prikupljanju hrane nemaju vremena da se plaše, ja sam bio isključivo usredsređen na šum, kao nagoveštaj prisustva skrivenih i nimalo dobronamernih bića.

Šta sam, dođavola, tražio u začaranom zamku? Da li samo ljubopitljivosti da pripišem lutanje opustelim hodnicima u kojima su se nazirale jedino preteće senke? Iako je bilo i toga, skloniji sam da pustolovinu opišem kao samonametnuto iskušavanje. Kao potrebu da istražim nepoznate prostore. Da sebe stavim na probu. Da preuzmem ulogu odvažnog istraživača.

U stvarnosti... eh, u stvarnosti bih izašao napolje kad bih čuo i najmanji šušanj. Preskakao bih klupe kao atletičar prepone. Sjurio bih se bez daha niz stepenice sve do izlaza. Nimalo nisam poput iskušenika kakvi se sreću u monaškim ćelijama ili u kazamatima širom sveta. Da dospem u uzvišeni red svetitelja i mučenika, nedostajala mi je hrabrost. Ali posedovao sam ljubopitljivost deteta i strast istraživača. Od slavnihi moreplovaca, koji su plovili okeanima u potrazi za novim kontinentima, razlikovao sam se jedino po veličini poduhvata. Zanimalo me je šta se nalazi iza zida. U mom slučaju to se može i doslovno shvatiti, jer je školu od sirćetane delila samo visoka ograda. Uspentrao bih se na nju da krišom vidim šta se dešava u susednom dvorištu.

Posmatrajući cilindrične metalne izrasline, teško mi je bilo da poverujem u to kako se u susednom dvorištu proizvodi samo sirće. Puštajući mašti na volju, skloniji sam bio da ih zamislim kao pogon za obavljanje tajnih opita. Na takvu pomisao upućivalo je i mnoštvo neobičnih likova, koji su se vrzmali u dvorištu sirćetane. Večito namrgođeni. Kao da su – i to mi je padalo na pamet – proizvodili otrov, a ne sirće. Nije postojalo nijedno razložno objašnjenje zbog čega bi se toksični koncentrat – čija i jedna kap može da usmrti – proizvodio u tako velikoj količini. Hajde da je reč o sirćetu kao začinu za jelo. Ali nisam mogao da poverujem da se otrovom zaliva salata.

Ipak, nisam sasvim odbacio sumnje školskog druga da je vlasnik sirćetane možda u službi opasnih zaverenika. – Šta ako hoće da nas sve potruju? – Pa, to je već bio razlog za ozbiljnu

brigu. Nezavisno od toga što je povod za nju bila, ipak, samo obična pretpostavka. To mi nije smetalo da se osećam drugačijim od svojih vršnjaka. Laskao sam sebi da posedujem tajnu o kojoj oni ništa ne znaju. Razbuktalu maštu još više je razgorevao školski poslužitelj, čija je obaveza bila da čisti školsko dvorište i učionice, zamenjuje pregorele sijalice, opravlja dotrajale slavine i obavlja sijaset drugih korisnih poslova. Između ostalog, i da se stara o redu u vreme školskog odmora. Da s njim nešto nije u redu, naslućivao sam po tome što je – umesto da uklanja sve što je suvišno – u školskom podrumu gomilao svakojaku gvožđu-riju, uključujući i poklopce za slivnike, koje je dovlačio s ulica.

Pošto je ceo bogovetni dan bio zaokupljen dovlačenjem industrijskog otpada, a moj otac bio udaljen hiljadama kilometara u zarobljeničkom logoru u Nemačkoj, nije bilo nikoga da me odvrati od – za dečaka mog uzrasta – uobičajenog nestašluka. Nije, drugim rečima, bilo nikakvog posrednika između izmišljenog i stvarnog života. Za razliku od dece kojoj su sve što je čudno ili neshvatljivo tumačili – kao posrednici – roditelji ili unajmljeni učitelji, ja sam se sa životom suočavao u sirovom, neprerađenom stanju. Nije, otuda, neobično to što su i odgovori bili isto tako sirovi i neprerađeni. Kao da je Vrhovni Stvoritelj stavio kraj mene glinenu posudu sa porukom: „Vajaj likove kako god želiš.“ Za sve izvajano bićeš jedini odgovoran.

Mene su – kao i drugu decu – najviše opčinjavali opasni momci. U našem kraju takav glas su uživali Boško Soda, Pera Kvasac i Maša Jarac, poznatiji po nadimcima nego po imenima.

Šta sve nisam činio da im se *prilagodim*? Dodvoravao se. Povlađivao njihovim postupcima, često nedoličnim. Činili su to i drugi dečaci, sa sračunatom preduzimljivošću. Iako sam u opasnim momcima i sâm video zaštitnike, nisu – za utehu – potrajali dugo kao uzor.

Nisu posedovali moć transcendentalnosti. Iz *Rečnika stranih reči i izraza* saznao sam godinama kasnije da taj komplikovani pojam označava neku vrstu prenosivosti. Moji uzori, nažalost, osim sirove snage i egzotičnih nadimaka, ništa drugo nisu imali. Nisu bili u stanju da drugima *prenesu* išta što bi prelazilo granice njihovog iskustva. Ličili su mi, otuda, na vašarske lutke, čija je praznina spolja premazivana jarkim bojama.

Pretvarao sam se, ipak, kako me ushićuju, iz potrebe koju bi filozofi opisali kao egzistencijalnu. U mom slučaju, nametnutu obavezom da majčin vez raznosim mušterijama i van mravlje staze, na neprijateljske teritorije kojima je – bez unošenja u katastar – bio isparcelisan Beograd. Bila mi je, drugim rečima, potrebna zaštita, koja je najčešće izostajala kada bi me na putu do mušterija presreli dečaci koji su se od krvožednih Sijuksa razlikovali jedino po tome što žrtvama koje su zlostavljali nisu odrezivali skalp.

Dovoljno je bilo da se samo malo pomerim sa uobičajene putanje i da se suočim sa ogoljenim nasiljem. Pošto sam kao slabiji redovno izvlačio deblji kraj, preplavilo me je ogorčenje zbog odsustva pravde i pravičnosti. Iskusio sam – za moje godine prerano – i beznadežnost otpora. Nemoć pojedinca naspram